

*Zbigniew Kaźmierczak**

ROZWÓJ DEMOGRAFICZNY W UNII EUROPEJSKIEJ (LATA 1974–1994)

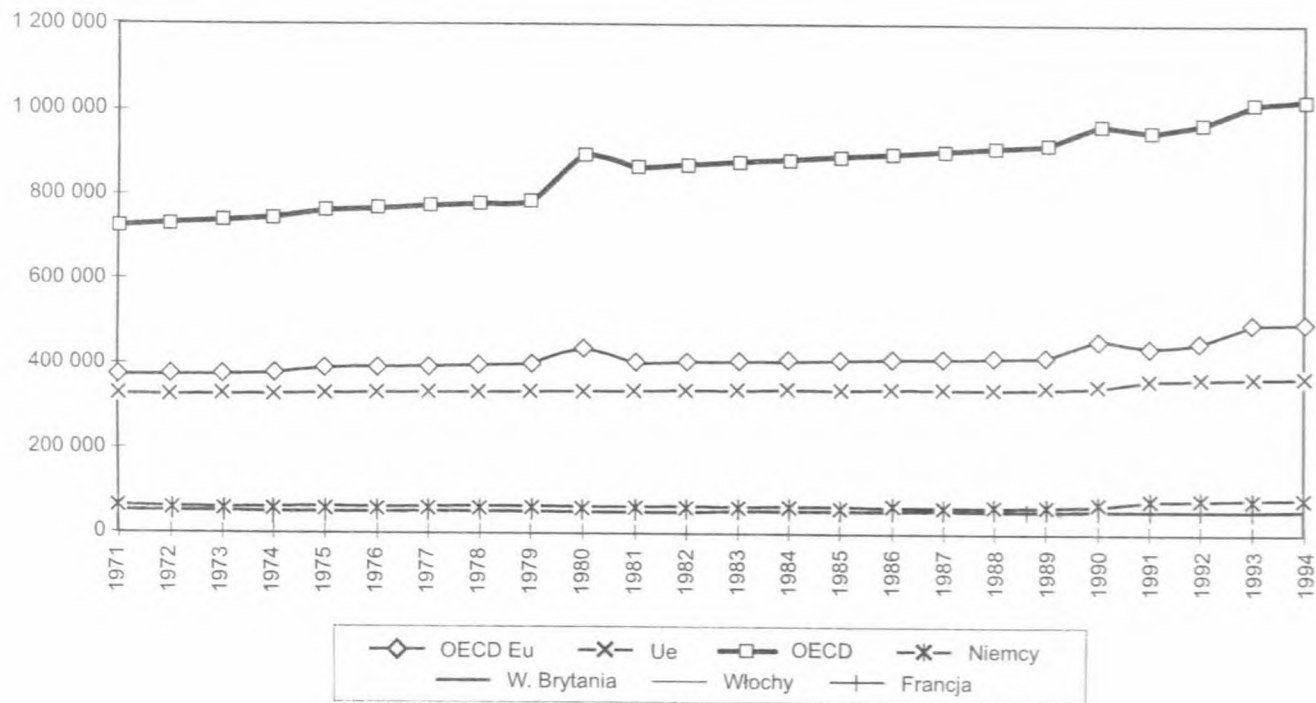
Celem artykułu jest ukazanie głównych cech i tendencji rozwoju demograficznego państw obecnie zgrupowanych w Unii Europejskiej¹. Unia Europejska jest największym skupiskiem ludnościowym w bezpośrednim sąsiedztwie Polski. Zaludnienie Unii stawia to ugrupowanie w rzędzie światowych potęg ludnościowych. Należy podkreślić, iż jest to potencjał narodowościowo, rasowo i etnicznie zróżnicowany, również w przekroju państw członkowskich. Pomimo daleko posuniętej integracji gospodarczej i politycznej, działaniu wspólnych instytucji, ustanowieniu jednolitych praw socjalnych, to przynależność do Unii nie znosi obywatelstwa państw członkowskich.

W każdej gospodarce ludność występuje w podwójnej roli: tworząc zbiór producentów i zbiór konsumentów. W obydwu przypadkach społeczeństwo kieruje się istniejącymi w danym kraju regułami postępowania, ustalonymi poprzez tradycję i prawo pisane, oraz doktryny polityki. Istotne są tu prawa określające swobodę wyboru wytwórcy i konsumenta. W roli wytwórcy ludność dysponuje swobodą wyboru zawodów i miejsc oraz form pracy w ramach istniejących możliwości zatrudnienia. Konsumenty zaś mają swobodę wyboru ilości, rodzajów, miejsc i form zakupów dóbr konsumpcyjnych w ramach posiadanych dochodów.

Cechy ludności (zbiorowości producentów i konsumentów) są pochodnymi jej struktury. W sferze produkcji cechy te wyrażają się w aktywności zawodowej, skłonności do wysiłku, w inwencji, czyli zdolności do postępu

* Prof. dr hab. w Katedrze Polityki Ekonomicznej, Uniwersytet Łódzki.

¹ Należy zwrócić uwagę na to, że obecna nazwa ugrupowania – Unia Europejska – obowiązuje od listopada 1993 r., tzn. od momentu wejścia w życie Traktatu o Unii Europejskiej podpisanego w Maastricht w 1992 r., w latach 1958–1992 obowiązywała nazwa: Europejska Wspólnota Gospodarcza, obejmująca początkowo (do 1972 r.) tylko sześć państw założycielskich, a obecnie (od 1995 r.) 15 krajów. Tak więc, analiza obejmuje czas i skład ugrupowania nie tylko związany z aktualną nazwą.

Wykres 1. Ludność w Unii Europejskiej na tle OECD i wybranych państw, członków Unii, w latach 1991-1994 (tys. osób)

w sposobie wytwarzania i kierowania pracą złożoną, w skłonności do zdobywania wyższych umiejętności zawodowych, w stosunku do czasu pracy (pracowitości), w respektowaniu przepisów i poleceń (dyscypliny). W innych aspektach życia społecznego ujawniają się skłonności do posiadania potomstwa, w stosunku do tradycji narodowej, w uznawanych zasadach moralnych oraz rozwijaniu kultury materialnej, umysłowej i duchowej. Z punktu widzenia gospodarowania cechy ludności, o których mowa, ujawniają się pod postacią stopy przyrostu naturalnego, stopy oszczędności indywidualnych, na której opiera się zdolność akumulacyjna kraju, oraz rodzajowa i terytorialna struktura popytu konsumpcyjnego i podaży pracy. Wymienione cechy ludności są zależne od etapu jej rozwoju i ze zmiennym nasileniem mogą oddziaływać w różnych społeczeństwach².

ZALUDNIENIE

Zaludnienie państw Unii jest znacznie zróżnicowane. Na jednym krańcu – europejskie potęgi ludnościowe, a na przeciwnym – jedno z najmniejszych ludnościowo państw świata (tab. 1).

Tabela 1

Zaludnienie państw Unii Europejskiej w 1971 i 1994 r.

Państwo	Ludność (tys. osób)				% ludności UE	
	1971	1994	przyrost 1971–1994	na 1 km ²	1971	1994
1	2	3	4	5	6	7
Austria ⁽¹⁾	7 501	8 031	530	96	2,3	2,2
Belgia	9 673	10 116	443	331	3,1	2,7
Dania ⁽⁴⁾	4 963	5 206	243	121	1,5	1,4
Fianlandia ⁽¹⁾	4 612	5 088	476	15	1,4	1,4
Francja	51 251	57 900	6 649	105	15,6	15,7
Grecja ⁽³⁾	8 831	10 426	1 595	79	2,7	2,8
Hiszpania ⁽²⁾	34 190	39 150	4 960	77	10,5	10,5
Holandia	13 194	15 382	2 188	379	4,0	4,1
Irlandia ⁽⁴⁾	2 978	3 571	593	51	0,9	0,9
Luksemburg	345	398	53	155	0,1	0,1

² P. T. Shultz, *Economics of Population*, Addison-Wesley 1981; J. Simon, *The Economics of Population Growth*, Princeton University Press 1977; C. Clark, *Population Growth and Land Use*, MacMillan 1977; M. Godfrey, *Global Unemployment. The New Challenge to Economic Theory*, Wheatsheaf Books Ltd. 1986, s. 31–50.

Tab. 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7
Niemcy ⁽³⁾	61 302	81 407	20 105	229	18,8	21,9
Portugalia ⁽²⁾	8 624	9 912	1 288	117	2,6	2,7
Szwecja ⁽¹⁾	8 098	8 781	683	20	2,5	2,4
W. Brytania ⁽⁴⁾	55 907	58 395	2 488	239	17,2	15,7
Włochy	54 015	57 190	3 175	190	16,6	15,4

(1) członkostwo od 1995 r.

(2) członkostwo od 1986 r.

(3) członkostwo od 1981 r.

(4) członkostwo od 1973 r.

(5) w 1971 r. stan bez ludności b. NRD.

Źródło: *Labour Force Statistics 1974–1996*; *OECD Statistics Directorate 1996*, s. 18–19; *Rocznik Statystyczny 1996*, GUS Warszawa 1996, tab. 12(715), s. 571.

Niemcy, Francja, W. Brytania i Włochy skupiają ok. 70% ludności Unii. Najbardziej zaludnionym krajem w Europie i Unii jest Republika Federalna Niemiec, która równocześnie jest czwartym państwem pod tym względem wśród państw OECD.

Warto zaakcentować stabilizację pozycji państw w kolejności zaludnienia, pomimo przyrostu liczby ludności tego ugrupowania. Wyjątkiem są Niemcy, gdzie wzrost liczby ludności wynikał z przyłączenia byłego NRD.

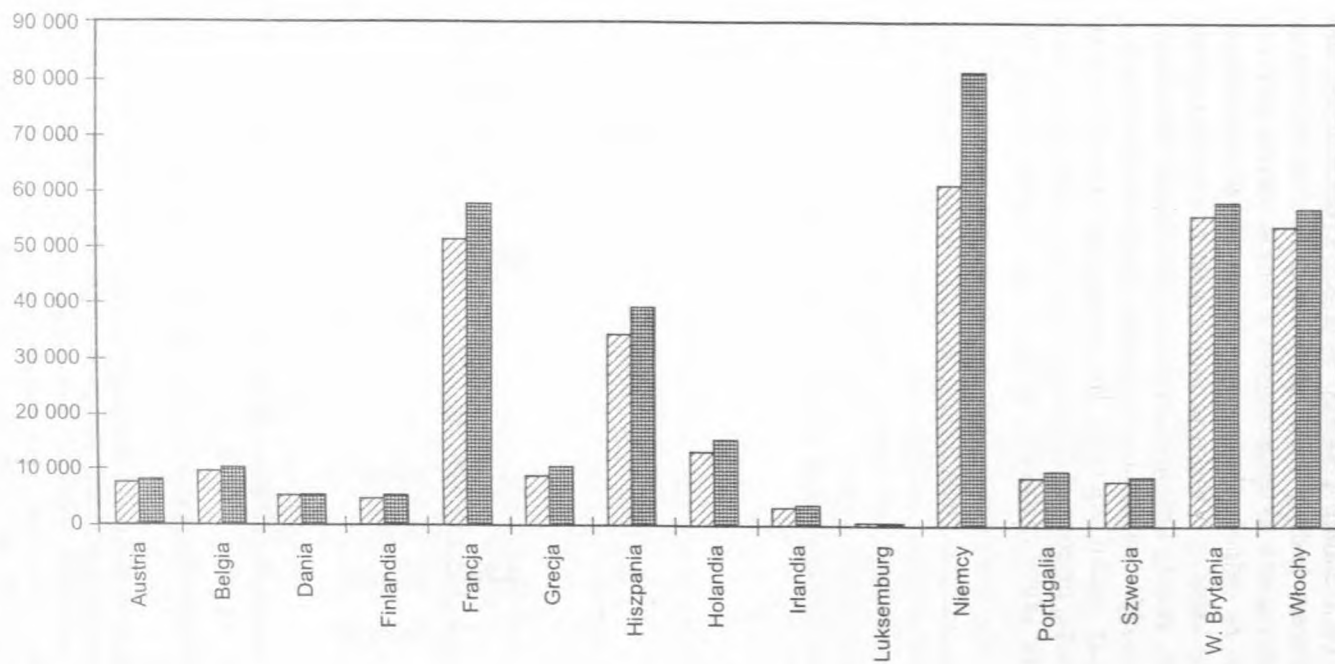
Gęstość zaludnienia badanej zbiorowości państw (stosunek ludności do powierzchni) wynosi 170 mieszkańców na 1 km², przy dużych różnicowaniach między państwami, np. 15 mieszkańców na 1 km² w Finlandii, 379 w Holandii czy 331 w Belgii (tab. 1).

Liczebność ludności Unii wzrastała w okresie 1971–1994 dość nierównomiernie, głównie na skutek przystępowania do Unii nowych członków oraz zjednoczenia Niemiec. Na skutek międzypokoleniowych różnicowań postaw prokreacyjnych i zasadniczo restrykcyjnej polityki imigracyjnej w kolejnych latach postępowała stabilizacja dynamiki wzrostu ludnościowego na dość niskim poziomie. W omawianym okresie liczba ludności w Unii wzrosła o 45 463 tys. osób.

Tempo wzrostu ludnościowego badanych państw europejskich było niskie. Przeciętne roczne tempo wzrostu liczby ludności w latach 1994–1971 utrzymywało się w granicach 0,1% (Luksemburg) – 0,8% (Grecja).

Podstawowymi cechami klasyfikacyjnymi zbiorowości i jednostek demograficznych są: wiek i płeć. Analiza struktury według płci umożliwia poznanie proporcji występujących pomiędzy składnikami populacji.

Przewaga liczebna kobiet jest cechą charakterystyczną większości badanych państw. Wskaźnik feminizacji ulegał zmianie w okresie analizy, najczęściej zwiększał się (wyjątek stanowi RFN, gdzie duże straty wojenne wśród mężczyzn spowodowały szczególnie wysoki poziom feminizacji, który stop-

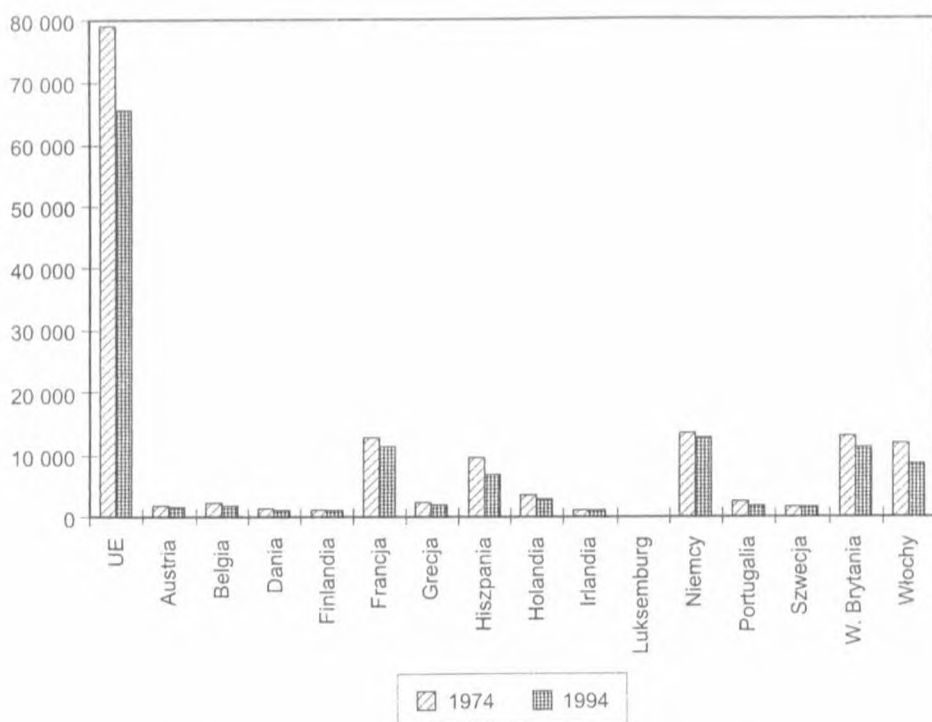

Wykres 2. Zaludnienie państw Unii Europejskiej w 1971 i 1994 (tys. osób)

niowo się obniża). Mniejszość stanowią te państwa, w których okresowo istniała równowaga płci (w Holandii i Szwecji w latach siedemdziesiątych).

Analiza struktury ludności według wieku pozwala m. in. ustalić relacje między składnikami nazywanymi: ekonomicznymi i biologicznymi grupami wieku³. Podział ludności na odpowiednie grupy opiera się na klasyfikacji dwudzielnej, wyróżniającej ludność w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym (w tym ludność w wieku przed- i poprodukcyjnym). Istotą tej klasyfikacji jest podział ludności z punktu widzenia potencjalnej zdolności do pracy⁴.

Skład ludności według wieku zmieniał się, ujawniając pewne, trwałe tendencje. Ludność w wieku przedprodukcyjnym systematycznie zmniejszała swój udział, pozostałe dwie grupy zwiększały udział w zbiorowości generalnej.

Wykres 3. Ludność w Unii Europejskiej w wieku poniżej 15 lat (tys. osób)

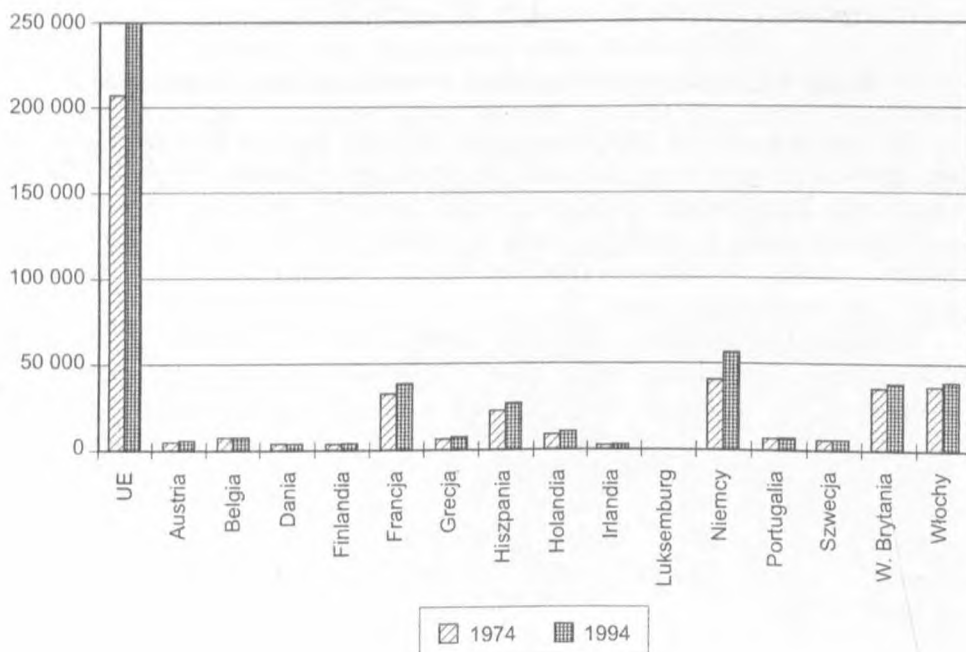
³ Por. M. Sobczyk, *Elementy statystyki i demografii*, Warszawa 1982, s. 228–229.

⁴ W publikacjach statystycznych OECD (np. *Labour Force Statistics*) stosuje się podział ludności według przedziałów wieku, który odpowiada omawianemu grupowaniu. Wyróżnia się tam: ludność w wieku poniżej 15 lat, czyli grupę wiekiem odpowiadającą kategorii wieku przedprodukcyjnego; ludność w wieku od 15 do 64 lat, którą można uznać za populację w wieku produkcyjnym; zbiorowość osób w wieku powyżej 64 lat, czyli w wieku poprodukcyjnym. Por. *Labour Force Statistics 1970–1990*, OECD Statistics Directorate, Paryż 1992, s. 67, 87.

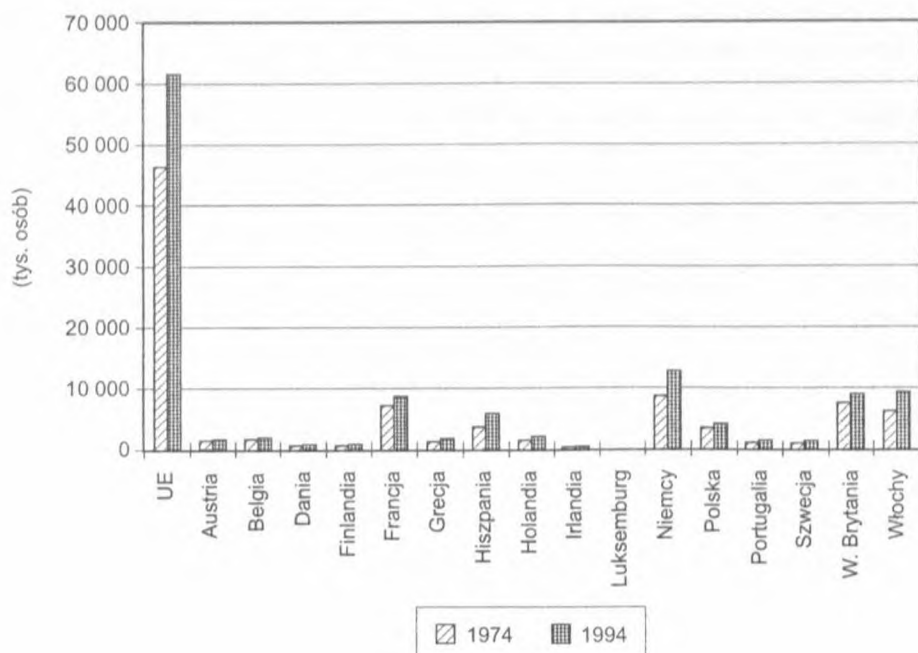
Ubytek ludności w wieku przedprodukcyjnym wywołuje skutki o wielorakim znaczeniu, ujawniające się natychmiast, ale także z opóźnieniem, tak w gospodarstwach domowych, jak i w całej gospodarce.

W krótkim okresie widoczne są przede wszystkim skutki ekonomiczne: zmniejszenie się wskaźników obciążenia, co daje wzrost dochodu narodowego dzielonego i w konsekwencji wzrost dochodów gospodarstw domowych, możliwość skierowania na inne cele środków budżetowych, które byłyby niezbędne do zaspokojenia potrzeb rosnącej liczebności dzieci i młodzieży itp. W okresie długim przeważają skutki demograficzne, wśród których najpoważniejsze jest starzenie się społeczeństwa. Oczywiście, iż wielkość przyrostu z reguły jest funkcją zaludnienia, korygowaną saldem migracji.

We wszystkich państwach Unii wystąpił wzrost ludności w wieku produkcyjnym, odnosi się to w równym stopniu do populacji mężczyzn, jak i kobiet. Oznacza to potencjalne zwiększenie podaży pracy, presję na rynek pracy. Dostrzegać można dwie przeciwstawne tendencje: 1) do spadku obciążenia społeczeństwa utrzymaniem ludności poniżej 15 roku życia i 2) wzrostu obciążenia osobami powyżej 64 lat, przy widocznych dysproporcjach płci.

Wykres 4. Ludność w Unii Europejskiej w wieku 15–64 lat (tys. osób)

Wykres 5. Ludność w Unii Europejskiej w wieku powyżej 64 lat (tys. osób)

Wzrastający odsetek najstarszej grupy ludności jest symptomem starzenia się społeczeństwa. Proces starzenia się przebiega etapami, które E. Roset oznakował przedziałami wielkości współczynników starości, określających uczestnictwo ludzi w starszym wieku w ogólnej liczbie ludności⁵. Szeregując państwa według wzrastającej mediany wieku, ustalamy kolejność „starszeństwa” ich społeczeństw (tab. 2).

Pierwsze spostrzeżenie, jakie daje analiza wskaźników tab. 2, dotyczy przesuwania się mediany wieku wraz z upływem czasu do starszych grup wiekowych. Ta tendencja widoczna jest we wszystkich wytypowanych do analizy państwach, stanowiąc uzupełnienie argumentów o starzeniu się społeczeństw Unii Europejskiej. Ponadto dostrzec można, iż wraz ze wzrostem median wieku do 2000 r. zmniejsza się ich przedział zmienności (różnica pomiędzy maksymalną i minimalną wielkością mediany wieku wybranych państw w danym momencie czasu), co świadczyć może o upodobaniu się struktur wieku.

⁵ E. Rosset, *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*, Warszawa 1959, s. 72; D. M. Blau, *Labor Force Dynamics of Older Men*, „Econometrica”, styczeń 1994, vol. 62, nr 1.

Tabela 2

Mediany wieku ludności wybranych państw w latach
1960–2000

Państwo	1960	1980	2000
Francja	33,0	32,5	36,5
Holandia	28,7	31,3	37,2
Niemcy	34,4	36,7	39,6
Szwecja	29,4	30,2	35,5
W. Brytania	35,4	34,5	37,2
Włochy	31,3	34,3	37,9

Źródło: *Population Facts at Hand, United Nations
Found for Population Activities, ONZ 1980.*

Wśród różnorodnych przemian strukturalnych współczesnej ludzkości mianem fenomenu określa się postęp urbanizacji. Współczesne procesy urbanizacji pochodzą wprost od rozwoju cywilizacji technicznej, a zwłaszcza rozkwitu industrializacji. Występują jednak również zależności odwrotne, wskazujące istnienie w tym względzie określonych sprzężeń zwrotnych. Urbanizacja przejawia się w wielu płaszczyznach, jest dlatego pojęciem wieloznacznym, jej oznaki widoczne są w sferze (płaszczyźnie) demograficznej, ekonomicznej, przestrzennej, technicznej oraz społecznej⁶.

O urbanizacji demograficznej świadczy postępujący wzrost liczebny ludności miejskiej, w wyniku czego wzrasta również jej udział w ogólnym składzie ludności danego obszaru (regionu czy kraju). Procesy urbanizacji demograficznej są wywoływane zarówno przyrostem naturalnym ludności miejskiej i przyrostem migracyjnym, jak również tzw. przyrostem administracyjnym w wyniku inkorporacji do miast otaczających je terenów wiejskich.

Urbanizacja demograficzna w przodujących gospodarczo państwach osiągnęła bardzo wysoki poziom zaawansowania częstokroć zmuszając do zastanowienia się nad dopuszczalnymi granicami jej rozwoju (tab. 3).

Poziom i tempo urbanizacji demograficznej w badanej grupie są zróżnicowane, przy czym we wszystkich państwach (szczególnie ostro w W. Brytanii, Szwecji, RFN, Holandii) obserwujemy słabnięcie tempa wzrostu ludności miejskiej w miarę powiększania się jej udziału. Najwyższy poziom urbanizacji demograficznej do 1980 r. osiągnęła W. Brytania i do 2000 r. – pomimo niskiego (jednego z najniższych w grupie) tempa wzrostu ludności miejskiej – utrzymuje przodującą pozycję. Oceniając ewolucję

⁶ A. Ginsbert-Gebert, *Stan i perspektywy urbanizacji świata*, [w:] *Problemy ludnościowe*, red. M. Latuch, Warszawa 1986.

Tabela 3

Wskaźniki urbanizacji wybranych państw w latach 1960–2000

Państwo	% ludności miejskiej			Średnie roczne tempo wzrostu ludności miejskiej	
	1960	1980	2000	1955–1960	1975–1990
Francja	62,4	77,9	85,4	2,02	1,04
Holandia	80,0	76,3	79,9	1,98	0,60
Niemcy	77,4	84,7	89,4	1,78	0,60
Szwecja	66,9	72,9	80,1	2,12	1,23
W. Brytania	85,7	90,8	93,7	0,70	0,19
Włochy	59,4	69,3	78,1	1,68	1,11

Źródło: Jak w tab. 2.

wskaźników urbanizacji nie można gubić z pola widzenia czynników współtworzących opisywane nimi rezultaty. Rozrastanie się miast i ludności miejskiej wykazuje zarówno cechy wspólne, jak i indywidualności. Współcześnie w wysoko rozwiniętych krajach świata w procesach urbanizacji coraz większego znaczenia nabierają funkcje związane z rozwojem szeroko pojętych usług. W wielu krajach wysoko rozwiniętych rozwój usług działa obecnie jako czynnik urbanizacji silniej, niż rozwój przemysłu. Związane jest to z ogólnie rosnącą serwicyzacją życia i tym uwarunkowaną urbanizacją postindustrialną (tercjarną, tzn. związaną z działaniem sektora trzeciego – usług)⁷. Rozwój sektora tercjarnego dostarcza niewątpliwie silnych impulsów wzmagających urbanizację demograficzną, niemniej w niektórych państwach (np. w Holandii i we Włoszech) ukształtowana struktura produkcji rolnej sprzyja większej stabilności proporcji ludności miejskiej do wiejskiej. Chodzi tutaj o udział upraw specjalistycznych, pracochłonnych, a przy tym rentownych, jak np. kwiaciarstwo, plantatorstwo wysokiej jakości sadzonek, roślin na nasiona, wysokiej jakości owoców, szczególnie cytrusowych, winorośli itp.

Proporcje rozwoju sektorów gospodarczych typowe dla poszczególnych państw rzutują na rozmiary tzw. „semiurbanizacji” oraz na zakres urbanizacji ekonomicznej. Semiurbanizacja stanowi następstwo migracji wahałowej, tworzącej warstwę ludności związanej ze wsią miejscem zamieszkania, zaś miejscem pracy – miastem.

Urbanizacja ekonomiczna przejawia się w stałym wzroście ludności danego obszaru (obejmującego zarówno miasto, jak i wieś) utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych. Urbanizacja ta stanowi istotny miernik przemian społeczno-ekonomicznych wsi⁸. Dostępne dane statystyczne umożliwiają

⁷ Tamże, s. 146.⁸ Tamże.

jedynie analizę zmian zatrudnienia w sektorach gospodarki, jednakże bez uwzględnienia miejsca zamieszkania pracujących. Otrzymane wyniki, co jest oczywiste, nie dawałyby wystarczających podstaw do oceny zaawansowania urbanizacji ekonomicznej.

PRZYROST NATURALNY I RUCH WĘDRÓWKOWY LUDNOŚCI

Przyrost naturalny i ruch wędrowniczy są stymulatorami procesu biologicznej odnowy ludności oraz zmian w stanie i strukturze społeczeństw. Te dwie funkcje mają znamiona powszechności i ponadczasowości. Tym niemniej, jako składniki struktury celów polityki ludnościowej, przyrost naturalny i wędrowniczy nie zawsze mieszczą się w grupie celów pożądanego wzrostu. Współcześnie rozpowszechnia się i zyskuje coraz większą akceptację idea „zerowego wzrostu ludnościowego” jako alternatywa przeludnienia, niskiej stopy życiowej, nadmiernej absorpcji surowców naturalnych, dewastacji środowiska przyrodniczego itp. Wiele krajów zwłaszcza rozwijających się usilnie stara się ustabilizować zaludnienie, lecz bliższe osiągnięcia celu, choć nie zawsze tym zainteresowane, są kraje rozwinięte⁹.

Uwagę demografów przyciąga zwłaszcza sprawa intensywności zmian wywołanych ruchem naturalnym na tle postępu cywilizacyjnego ludzkości. Analiza długookresowych trendów ruchu naturalnego, jak również analizy porównawcze pozwoliły na sformułowanie teorii cyklu demograficznego, nazwanego przez A. Landry'ego „rewolucją demograficzną”. „Rewolucja demograficzna” to prawidłowość polegająca na tym, że w społeczeństwach na niskim poziomie rozwoju, poziom rozrodczości jest wprawdzie wysoki, ale równocześnie wskutek wysokiej umieralności przyrost naturalny jest relatywnie niski, co w połączeniu z epidemiami chorób, klęskami głodów może kształtować przewagę zgonów nad urodzeniami. Im większy postęp, tym szybciej zostaje opanowana nadmierna umieralność, jednakże najczęściej rodność nie ulega zmianie, w konsekwencji przyrost naturalny dość szybko rośnie. W miarę czasu liczba urodzeń dostosowuje się do zmieniającej się sytuacji, w wyniku czego przyrost naturalny zmniejsza się. W końcowej fazie następuje wydłużenie przeciętnej długości trwania życia ludzkiego.

Taką właśnie rewolucję mają za sobą niemal wszystkie kraje UE, które znajdują się w fazie dojrzałości demograficznej. Obecne stadium rozwoju demograficznego krajów UE – nazwane „fazą dojrzałości demograficznej”

⁹ Por. J. Poursin, *Ludność świata*, Warszawa 1976, s. 62–92; zob. również: *Raport o stanie świata 1984 r.*, red. L. R. Brown, Warszawa 1986, s. 51–73; *Employment in Europe 1989*, Commission of the European Communities, Directorate-General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs 1989, s. 93–100.

– charakteryzuje się stabilizacją procesów demograficznych¹⁰. Nie oznacza to jednak, iż zanikają. Widoczne są zwłaszcza w krótszym horyzoncie analizy tak charakterystyczne dla procesów demograficznych falowania mącące równowagę wielu dziedzin życia społecznego i gospodarczego. Nie ulegają również zatarciu różnicowania międzypaństwowe.

W badanej grupie państw faza dojrzałości demograficznej została osiągnięta w latach sześćdziesiątych¹¹. Do połowy lat osiemdziesiątych sytuacja demograficzna kształtowała się pod wpływem dwóch wyraźnych tendencji: 1) gwałtownego obniżania się rodności, 2) stabilizacji umieralności, w efekcie w każdym z państw obniżył się przyrost naturalny (w kilku zbliża się on do 0, a w RFN od ponad 10 lat utrzymuje się przyrost ujemny).

W państwach Unii do połowy lat sześćdziesiątych następował wzrost liczby urodzeń, a po osiągnięciu okresowego minimum (ok. 1964–1965) systematycznie opadał aż do schyłku lat sześćdziesiątych. Z początkiem lat siedemdziesiątych wystąpił krótkotrwały wzrost urodzeń, jak należy się domyślać, spowodowany osiągnięciem dojrzałości przez roczniki powojennego wyżu demograficznego (wyjątek stanowi RFN, gdzie poziom urodzeń stale obniża się od połowy lat sześćdziesiątych). Po upływie ok. 2 lat wyższych urodzeń zaistniała zmiana tworzącego się porządku w stosunkach demograficznych, spowodowana niespodziewanym obniżeniem się poziomu płodności kobiet, a tym samym zmniejszeniem poziomu urodzeń i przyrostu naturalnego. Spadek urodzeń utrzymywał się przez 5–6 lat i ok. 1978 r. po raz kolejny pojawił się przejściowy wzrost rodności, mający swoje przesilenie ok. 1980 r.

Po raz wtóry w okresie objętym analizą wzrost rodności objawił się jako skutek osiągnięcia wieku rozrodczego przez liczne roczniki urodzone do połowy lat sześćdziesiątych. W opisanym cyklu wahań poziomu urodzeń w grupie krajów europejskich od 1983 r. zaznacza się znowu niewielki wzrost urodzeń.

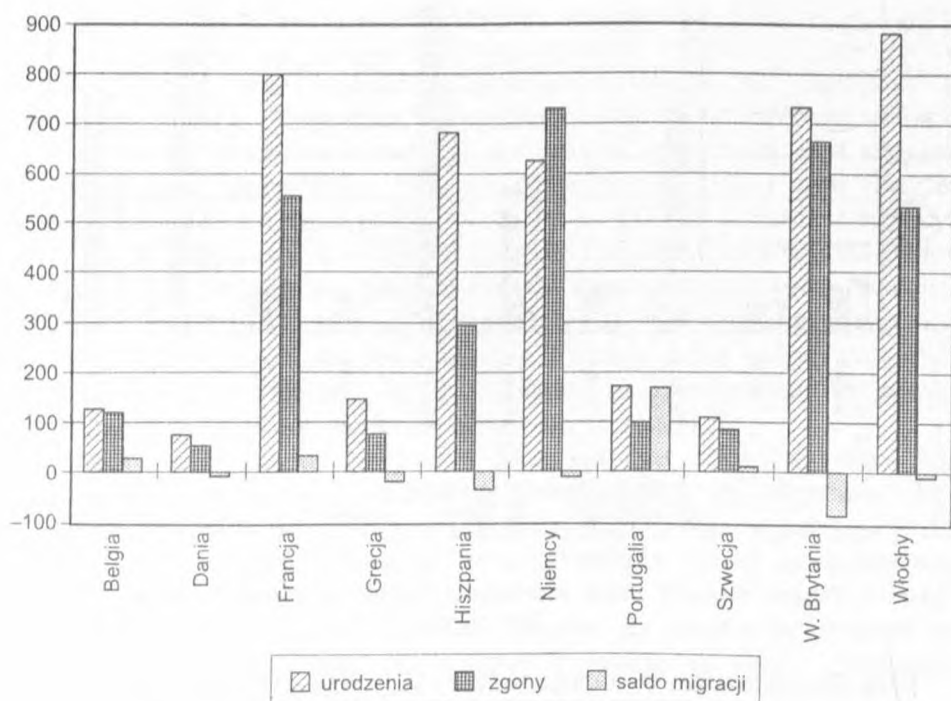
Sumując, tendencja obniżania się rodności w grupie państw Unii przebiegała w dwóch etapach: gwałtownego spadku w latach 1965–1978, niestabilnego, a przy tym niskiego poziomu urodzeń w latach 1978–1985. Za wcześnie jeszcze na sformułowanie syntetycznych ocen poszczególnych obserwacji, jedno wszakże wydaje się pewne, iż rozpowszechnianie się konsumpcyjnego stylu życia społeczeństw krajów rozwiniętych oraz akceptacji idei zerowego przyrostu ludności jako jedynej rozsądnej alternatywy dla osiągnięcia pożądanego wzrostu stopy życiowej, odegrały istotną rolę we wzrastającej popularności modelu rodziny małodziejnej. W rozważaniach na

¹⁰ W. Kondrat, *Zaludnienie świata w końcu XX w.*, [w:] *Problemy ludnościowe*, red. M. Latuch, Warszawa 1986, s. 13; *Employment in Europe 1989*, s. 93–100.

¹¹ Tamże, s. 13.

temat przyczyn spadku poziomu reprodukcji nie wolno pominąć nowych trendów wynikających z przemian kulturowych, np. narastającego zjawiska celibatu oraz tworzenia się małżeństw nieformalnych, nie nastawionych na realizację funkcji prokreacyjnej. Wskazuje się również na fakt podwyższania przeciętnego wieku wstępowania w związki małżeńskie jako na jedną z przyczyn ograniczania średniej liczby dzieci w rodzinie¹². Drugi z komponentów przyrostu naturalnego – umieralność – utrzymywała się na względnie stałym, wysokim poziomie, co przypisuje się postępom starzenia się społeczeństw.

Głównym motywem współczesnych migracji zewnętrznych są względy ekonomiczne. Państwa wysoko rozwinięte są z reguły obszarami napływu ludności, pochodzącej z krajów o niskiej stopie życiowej, wysokim bezrobociu i dużym potencjale ludnościowym. Często kraj napływu jest dawną metropolią kolonialną i imigracja wiąże się z postkolonialnymi zobowiązaniami.

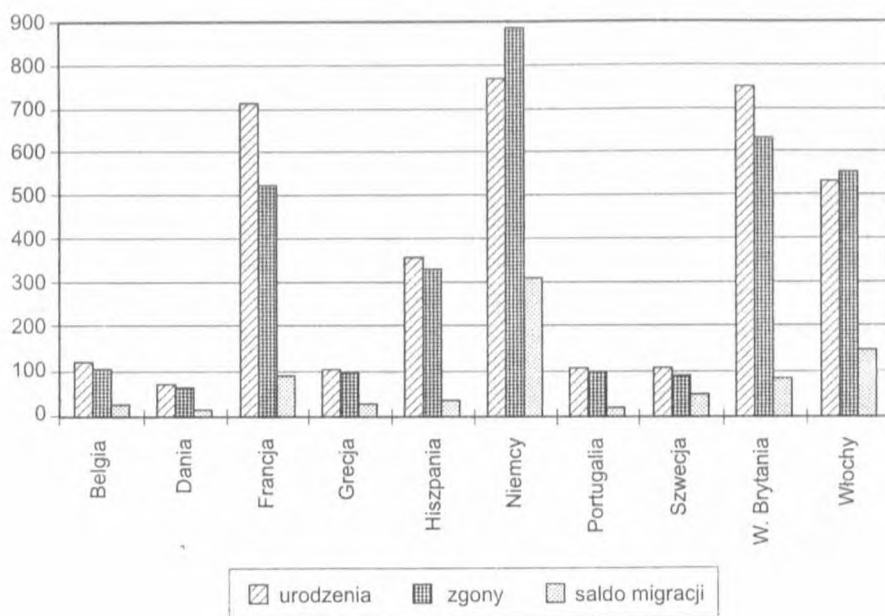

Wykres 6. Przyrost naturalny i ruch wędrownkowy ludności w Unii Europejskiej w 1974 r. (tys. osób)

¹² W. Kondrat, *Zaludnienie świata...*, s. 13–14.

Cechą charakterystyczną szeregów chronologicznych sald netto migracji zewnętrznych w UE jest duża zmienność w czasie. Zmienność sald migracji jest wywołana chwiejnością koniunktury gospodarczej i wiążącą się z tym niestałością polityki migracyjnej, podejmowanej w ramach środków zaradczych.

Wysokie tempo wzrostu gospodarczego i na szeroką skalę rozwijające się inwestycje spowodowały, że z początkiem lat sześćdziesiątych podaż siły roboczej ze źródeł krajowych w większości państw UE (z wyjątkiem Włoch, gdzie nadal występowały jej nadwyżki) nie pokrywała zapotrzebowania. Przyczyniły się do tego czynniki demograficzne oraz zmiany struktury zatrudnienia i zapotrzebowania na siłę roboczą (wzrost zapotrzebowania nie tylko na pracowników umysłowych i robotników wykwalifikowanych, ale także na robotników przyuczonych o stosunkowo niskich kwalifikacjach).

Wykres 7. Przyrost naturalny i ruch wędrowny ludności w Unii Europejskiej w 1994 r. (tys. osób)

Faza długofalowego, wysokiego wzrostu gospodarczego państw Unii utrzymywała się od początku lat siedemdziesiątych. W 1973 r. nastąpiło poważne załamanie koniunktury, spowodowane gwałtownym wzrostem cen ropy naftowej, energii elektrycznej oraz surowców przemysłowych. Kolejne załamanie przypadło na początek lat osiemdziesiątych. Po każdym z tych wydarzeń, obserwować można było obniżenie się sald migracji (spadek napływu).

W W. Brytanii od 1963 do 1982 r. występowało ujemne saldo migracji. Odpływ ludności z tego kraju spowodowany był wzrostem atrakcyjności osiedlania się i pracy w państwach Commonwealthu, takich jak Australia, Kanada, Nowa Zelandia. Duży strumień odpływu kieruje się do innych wysoko rozwiniętych państw, jak np. USA, Republika Południowej Afryki¹³. Szczególnym impulsem w kształtowaniu się salda migracji zewnętrznych było przystąpienie W. Brytanii do EWG (1973 r.), która m. in. stosowała zasadę swobodnego przepływu siły roboczej. W ogólnym corocznym rozrachunku przeważał odpływ do krajów EWG aż do początku lat osiemdziesiątych. Jego wielkość (od 2 do 10 tys.) zrównywała się z migracją do USA¹⁴. Nietypowość W. Brytanii polegała więc na tym, iż jako wysoko rozwinięty kraj, była przez dość długi okres państwem emigracji rodzimej ludności, a jednocześnie państwem „kolorowej” imigracji (początki masowego napływu sięgają połowy lat pięćdziesiątych), najwięcej imigrantów pochodziło z Indii, Surinamu, Antyli Holenderskich i Pakistanu).

Pomimo istnienia wyraźnie zaznaczających się wspólnych dla wszystkich państw tendencji w polityce imigracyjnej, występowały także dość istotne różnice. Wynikały one z niejednakowego przebiegu migracji do tych państw oraz różnych w czasie i rodzaju podejmowanych działań. Jeśli oprzeć się na przykładzie państw europejskich, szczególnie należących do EWG, to w badanym okresie mówić można o dwóch fazach polityki imigracyjnej, dość wyraźnie rozgraniczonych przez 1973 r. Polityka imigracyjna do 1973 r. była liberalna w swoim nastawieniu do napływu, natomiast po 1973 r., wyraźnie restrykcyjna¹⁵. Należy zaznaczyć, że wspomniana zmienność charakteru polityki odnosi się głównie do imigracji typu ekonomicznego, wyraża ewolucję oceny znaczenia obcej siły roboczej w rozwoju kraju napływu. Istotną rolę odgrywają więzi postkolonialne łączące niektóre z badanych państw z ich byłymi koloniami i terytoriami powierniczymi. Mają one wpływ na kształtowanie się pozycji imigrantów w kraju osiedlenia oraz na ostrość restrykcji.

Republika Federalna Niemiec – jako kraj nie obciążony tego typu zobowiązaniami – prowadziła politykę ekstensywnego wykorzystania obcej siły roboczej, instrumentalnego traktowania imigrantów połączonego z dążeniem do utrzymania przesiedleńców jako osobnej, mniej ustabilizowanej grupy w społeczeństwie.

Pod wieloma względami polityka zatrudniania obcych robotników we Francji może być porównywana z RFN. Jednakże do 1973 r. obywatele

¹³ Por. *Annual Abstract of Statistics, 1987 Edition*, CSO Londyn 1986, s. 20, tab. 2.10.

¹⁴ Por. J. Rymarczyk, *Migracja siły roboczej do krajów EWG i jej konsekwencje społeczno-gospodarcze*, Prace Instytutu Zachodniego nr 48, Poznań 1986, s. 52–53; G. J. Treyz, D. S. Rickman, G. L. Hunt, M. Greenwood, *The Dynamics of U.S. Internal Migration*, „The Review of Economics and Statistics”, maj 1993, nr 2.

¹⁵ Szczegółowo omawia te sprawy J. Rymarczyk, *Migracja siły roboczej...*, s. 133–151.

byłych kolonii i terytoriów powierniczych mieli prawie pełną swobodę wjazdu i osiedlenia się oraz podejmowania pracy we Francji, co nie miało miejsca w RFN. Również tendencje izolacyjne wobec przybyszów były tu słabsze.

Konsekwencje migracji są wielorakie, zaznaczają się one w stosunkach społecznych, strukturze demograficznej i w dziedzinie gospodarczej. Jednoznaczna ocena migracji jest bardzo trudna. Z jednej bowiem strony nie ulega wątpliwości, że przybysze z obcych krajów, którzy zazwyczaj tworzą zbiorowości o niższych kwalifikacjach, równocześnie gotowi są pracować na gorszych warunkach. W ziązku z tym mówi się o „tanich krajach”, skąd przybywają rzesze nowych pracowników, kórych wyzysk jest ułatwiony także tym, że nierzadko nie chronią ich żadne umowy międzynarodowe. Niemniej w trakcie pracy nabywają kwalifikacji przydatnych na miejscu lub po powrocie do kraju. Wzrost kwalifikacji imigrantów sprzyja awansowi społecznemu. Należy ponadto pamiętać, że podstawową masę migrantów stanowi element „zbędny”, nie znajdujący pracy na miejscu. Emigracja umożliwia włączenie ich do procesu wytwórczego. Emigracja wpływa również na kształtowanie się sytuacji finansowej zarówno krajów odpływu, jak i napływu. W krajach imigracyjnych wzrost zatrudnienia wzmaga tendencje inflacyjne, zwłaszcza w pierwszej fazie, zanim nie pojawi się popyt na dobra trwałe, związane z zagospodarowaniem się przybyszów. Z drugiej strony migranci, zwłaszcza okresowi, przekazują swe oszczędności do krajów pochodzenia, co zmniejsza presję inflacyjną, a także stanowić może dodatkowe źródło dochodów dla kraju emigracyjnego. Dalszymi korzystnymi skutkami migracji może być ożywienie kontaktów handlowych z krajami, w których osiadają grupy emigrantów.

Dokonując przeglądu problematyki demograficznej państw UE dążyliśmy do ustalenia głównych cech i tendencji przemian. W kolejnych fragmentach staraliśmy się formułować wnioski szczegółowe, jednakże rozproszone i obciążone wycinkowością nie mogą zastąpić podsumowania. W tym miejscu chcielibyśmy skupić uwagę na najbardziej charakterystycznych wzrostowych i strukturalnych cechach sytuacji demograficznej państw Unii Europejskiej. A oto najważniejsze konkluzje:

1. Państwa Unii Europejskiej osiągnęły w latach sześćdziesiątych stadium dojrzałości demograficznej, które cechowało się:

- stabilizacją a nawet słabnięciem cech wzrostowych (stopa wzrostu ludności, przeciętne roczne tempo wzrostu ludności, stopa przyrostu naturalnego, stopa migracji itp.), regresywną strukturą ludności według wieku, właściwą społeczeństwom starym i starzejącym się,
- przyrostem zasobów siły roboczej, po części dzięki napływowi obcej siły roboczej.

2. Największe natężenie zjawisk ludnościowych wystąpiło w badanych krajach w latach sześćdziesiątych, najwięcej ujawniło się wówczas pozytywnych cech wzrostowych i strukturalnych, cechy negatywne miały najniższe wartości.

*Zbigniew Kaźmierczak***DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN UNION (1974–1994)**

Demographic problems of the European Union representing the biggest population cluster in Europe and in the neighbourhood of Poland are analysed in this article. The author analyses population, different aspects of the demographic structure, progress in urbanisation processes, population growth and migrations paying a special attention to effects of these factors for Poland.